

УДК 32.019.51 : 371.1 (477.54) «1920»

**ПОЛІТИЧНЕ ОБЛИЧЧЯ ВЧИТЕЛЬСТВА ХАРКІВЩИНИ
У 1920-х рр.****Тетяна Маньківська**Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Україна, 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29
e-mail: tmankivska@ukr.net

Учительство – одна з наймасовіших груп української інтелігенції 1920-х рр. У радянській історіографії часто порушувалось питання часу переходу вчительства на бік радянської влади. В одних працях це датувалось 1920 р., в інших завершення процесу позначали 1923 р. або 1925 р., беручи за точку відліку I Всесоюзний учительський з'їзд [1; 2; 3]. Однак тривалий процес політичної переорієнтації вчительства у 1920 р. ще не завершився, і педагоги у відносинах з владою й у другій половині 1920-х рр. займали скоріше позицію нейтралітету. Зважаючи на стан наукової розробки даної проблематики, актуальним залишається вивчення її у регіональному аспекті.

Проблема відносин вчительства з радянською владою в Україні була порушена у колективній монографії «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.)» [4], де були розкриті питання соціального складу, матеріального становища шкільних педагогів і характеру їхньої участі у громадській роботі. Суспільно-політична позиція вчительства в Україні у 1921-1928 рр. висвітлюється у дослідженні В.В. Масненка. Автор вважає, що на кінець 1920-х рр. ще передчасно говорити про повне прийняття ідей компартії вчительством, погляди педагогів на політику більшовиків були різноманітними [5]. Проте проблема політичних поглядів учительства Харківщини, його відносин з радянською владою у другій половині 1920-х рр. ще не стала предметом окремого дослідження.

Мета статті – проаналізувати ставлення радянської влади до вчительства та його політичних поглядів у другій половині 1920-х рр. на прикладі м. Харкова та Харківщини.

Більшовики від самого початку свого приходу до влади звинувачували вчительство в аполітичності. Про те, що політичне перевиховання вчительства у 1920 р. ще не дало необхідних результатів, свідчать і дані про кількість членів комуністичної партії серед педагогів шкіл. Згідно з учительськими анкетами таких у Лебединському повіті із 43 осіб, що за-

повнили анкети, не було, в Ізюмському – із 76 осіб 2 належали до РКП(б). Безпартійні повинні були вказувати політичну партію, якій співчували. Відповідаючи на це питання, учителі цих повітів використовували різні формулювання: від чіткого «партії більшовиків», «партії боротьбистів» чи «радянській владі» до зовсім розмитих понять, без конкретних назв, на зразок «партії, яка захищає інтереси трудящих», «співчуваю високим ідеалам комунізму», «сдекам більшовикам», «партії, що проводить у життя ідеальний соціалізм», «партії, котра працює за лучче життя робітника і селянина», що яскраво свідчить про рівень політичної освіченості сільського вчительства Харківщини [6; 7].

У другій половині 1920-х рр. ситуація кардинально не змінилася. На 779 вчителів Харкова (за даними анкет 1926-1928 рр.) було лише 9 членів КП(б)У (з них 2 були завідувачими шкіл), 10 кандидатів у члени КП(б)У, 9 членів і кандидатів у члени ВКП(б). Комсомольцями були ще 10 харківських вчителів. Але влада перевіряла і «партійне минуле» вчительства. Дані анкет свідчать, що 11 шкільних педагогів були членами різних політичних партій до та у період національно-визвольних змагань (переважно, це РСДРП та Бунд) [8; 9; 10; 11]. Отож, лише 4,9% учителів столиці радянської України вступили до лав партії більшовиків чи комсомолу (або були кандидатами у члени). При цьому варто зазначити, що вчителі у повному обсязі входили до професійної організації – Робосу (профспілки робітників освіти), оскільки членство у ній було обов'язком для кожного шкільного педагога. Сама ж профспілка не захищала права вчителів, а радше стояла на сторожі інтересів державної влади.

Схожа ситуація спостерігалась і у сільській місцевості. У травні 1927 р. районні виконавчі комітети надавали відомості про вчителів до Харківської окружної інспектури народної освіти (з позначкою «таємно»). Згідно з цими даними серед учителів Печенізького району

було 2 кандидати у члени КП(б)У, у Харківському районі – 1 кандидат у члени КП(б)У та 4 члени ЛКСМУ, у Нововодолазькому районі – 1 кандидат у КП(б)У та 2 комсомольці, у Зміївському районі – 1 кандидат у ЛКСМУ, 1 член ЛКСМУ, 1 кандидат у члени ВКП(б) (усі троє були завідувачими школами), у Валківському районі – 1 член КП(б)У, 2 кандидати у члени КП(б)У та 4 комсомольці, в Охтирському районі – 1 член КП(б)У та 3 члени Комсомолу, в Олексіївському районі – 2 члени ЛКСМУ, у Вовчанському районі – 1 член КП(б)У, у Сіннянському районі – 1 кандидат у члени КП(б)У (займав посаду завідувачого школою), у Чугуївському районі – 1 завідувачий школою був членом КП(б)У [12].

Варто зазначити, що на середину 1920-х рр. переважна більшість вчителів Харкова розпочали свою працю у школах ще до 1917 р., тобто мали дореволюційний досвід роботи та працювали у навчальних закладах у період влади українських національних урядів. Найбільшу кількість склали вчителі зі стажем від 6 до 10 років роботи – 34,1% чоловіків і 36% жінок відповідно [8; 9; 10; 11]. Отож, повністю оновити вчительські ряди радянській владі ще не вдалося, тому доводилось задовольнятися наявним контингентом.

Радянські керівники освітою ще у середині 1920-х рр. зі сторінок педагогічної періодики продовжували пригадувати вчителству його «гріхи» періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., звинувачуючи у «політичному анабіозі», керівництві «бандами» (як приклад наводили імена отамана Зеленого, Тютюнника, Соколовського), з переможною риторикою констатуючи: «Народній учитель тепер наш» [13; 14].

Підтримка з боку вчителів була для влади важливою, зважаючи хоча б на те, що шкільних педагогів активно використовували для проведення агітаційної роботи серед населення. У 1924 р. у поясненні Харківського губернського відділу народної освіти констатувалось: «учитель перш за все має бути політробітником» [15]. У середині 1920-х рр. обов'язком вчителів стала агітація серед батьків учнів на користь державної позики. Учителів, які «неправильно» трактували політику уряду, переслідували. Так, завідувачий Пархомівською 7-річною школою у 1928 р. змушений був давати пояснення до Харківської окружної інспектури народної освіти через те, що на нього був зроблений донос про «перекручення радянської політики щодо переведення кампанії Державної селянської позики» [16].

Але для того, щоб опинитися у категорії «політично ненадійних» не обов'язково було відкрито критикувати радянську владу чи мати у період національно-визвольних змагань членство у політичних партіях (звичайно, крім більшовицької). Достатньо було лише підтримувати зв'язки з «класово ворожим елементом». 2 вересня 1929 р. Кириківський районний партійний комітет пропонував окружній інспектурі народної освіти звільнити зі шкіл району сім учителів. У подальшому роз'ясненні в один ряд ставили вчителів за такі провини, як пропуски роботи, застосування фізичних методів покарання учнів, систематичне п'янство, коментування портрету Леніна (одна з учительок висловила «схожий, з великою головою на ідіота»), служба в армії Денікіна та зв'язки з білим офіцером. Останнє стосувалось учительки Катанської школи. Вона була заміжня (але потім розлучилась) за поміщиком, який згодом служив у білогвардійському війську. Саме листування з колишнім чоловіком стало однією з підстав для звільнення, поряд з тим, що вчителька також мала у власності дім і земельний наділ, які здавала в оренду [17].

Звільнення з роботи було основною формою очищення рядів вчителства від політично неблагонадійних елементів. При цьому використовувались абсолютно стандартні обґрунтування з метою приховати справжню причину звільнення. Наприклад, комісія з чистки особистого складу радянських установ при Харківській губернській робітничо-селянській інспекції у 1924 р., сформувавши список учителів Куп'янщини до звільнення, рекомендував обґрунтувати ці заходи скороченням штату [18].

На засіданні фракції Лозівського районного виконавчого комітету пішли ще далі: окрім звільнення вчителів за «викривлення класової лінії» та свідомий виступ проти директив партії, пропонувалось передати їхні справи до органів ДПУ [19].

ДПУ переслідувало політично неблагонадійних учителів. 6 вересня 1924 р. ДПУ зробило звернення до Харківського окружного відділу народної освіти з метою визначення місця роботи вчителя Мухіна, колишнього офіцера царської армії. Небезпека цього шкільного педагога була у наступному: «...у даний час при собі має офіцерські погони, кокарду і георгіївські хрести, а також ікони, перед якими молиться разом з жінкою та дітьми, разом з тим у розмовах переконує населення у тому, що ніхто не може довести не існування бога, а також

знаходячись у Станичанському, вів лінію розкладання серед ячейки КСМУ і сільської ради, від чого страждала справа» [20].

Соціальне походження мало тепер цілком реальні політичні наслідки. М.С. Гаврилів, ректор Харківського ІНО імені О.О. Потебні у 1924-1930 рр., у своїй праці «Жовтнева революція і вчительство» (1924 р.) зазначив, що основна причина повільного переходу педагогів на бік радянської влади полягала, на думку автора, саме у складі та походженні вчительства. Склад учителів початкових шкіл автор схарактеризував так: половина з них – це жінки, колишні гімназистки («елемент міщанського або куркульського походження») та «епархіалки» (випускниці епархіальних училищ, «з типовим слейним клерикалізмом у душі») [21].

Згідно з даними анкет вчителів м. Харкова за 1926-1928 рр. найбільше, 38,6%, учителів (301 особа) назвали себе селянами; 26,3% (205 осіб) – міщанами; 8% (62 особи) – службовцями; 6,7% (52 особи) вказали на походження зі стану громадян і почесних громадян; 3,5% (27 осіб) віднесли себе до робітників; 3% (23 особи) не приховали свого дворянського походження, а ще 1,5% (12 осіб) – приналежності до духовного стану, лише 0,6% (5 осіб) віднесли себе до трудової інтелігенції [8; 9; 10; 11]. Дехто з учителів боявся наслідків свого «нетрудового» походження, тому тут же у бланках вдавались до виправдань, каяття та зречення родичів. Один з учителів 5-ї трудової школи м. Харкова у своїй анкеті за 1926 р. зазначив, що через скрутне матеріальне становище його батько зайняв «позорну посаду попа, після чого мати майже не живе з ним, сім'я теж відколюється» [22].

Соціальне походження могло стати на заваді не лише для праці на посаді вчителя, але і для навчання у педагогічних навчальних закладах. Так, двоє жителів Вовчанського району були виключені з місцевого педтехнікуму (куди вступили у 1926 р.) через своє «куркульське» походження [23]. Загалом же саме на педагогічні навчальні заклади покладалось завдання по створенню нового, відданого ідеям партії, вчительства.

Отже, вчительство Харківщини у другій по-

ловині 1920-х рр. мало різні політичні погляди і по різному ставилось до радянської влади, що обумовлювалось його складом (більшість складала дореволюційні кадри) та соціальним походженням. Проте репресивний характер політики більшовиків по відношенню до інакомислячих змушував шкільних педагогів не йти на відкриту конфронтацію та демонстрували лояльність до влади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Золотоверхий І. Становлення української радянської культури (1917-1920 рр.) / І. Золотоверхий. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1961. – С. 361.
2. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 рр. / Г.М. Шевчук. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1963. – С.219.
3. Народное образование в СССР. 1917-1967 / под ред. М.А. Прокофьева [и др.]. – М.: Просвещение, 1967. – С. 163.
4. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.): в 2 ч. Ч. 2 / відп. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – 382 с.
5. Масненко В.В. Суспільно-політичні позиції інтелігенції України в 1921-1928 рр.: автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.02 / Масненко В.В. – К., 1993. – 16 с.
6. Державний архів Сумської області, ф.Р-81, оп.1, спр.26, арк.16-18зв., 20-20зв., 25-29зв., 31-32зв., 37-37зв., 40-41зв., 43-46зв., 48-50зв., 52-54зв., 58-59зв., 62-62зв., 67-71, 94-94зв., 98-98зв., 104-104зв., 112-112зв., 117-119зв., 125-126зв.
7. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО), ф.Р-1635, оп.1, спр.14, арк.1-25, 27-52, 54-66, 69, 71-76, 79-83.
8. ДАХО, ф.Р-858, оп.1, спр.17, арк.3-6зв., 24-27, 29, 31, 34-39зв., 41-55, 57, 60-64, 70-75, 77, 79, 81-92, 96-109, 114-117, 120-131, 134-149, 155-172, 174-175зв., 177-181, 184-187зв., 189-190зв., 194, 196-198зв., 202-214зв., 217, 219-221, 223, 232-234зв., 236-239зв., 244-245зв., 248-257зв., 260-260зв., 262-264, 266-269, 271-277, 279-281, 283-285.
9. ДАХО, ф.Р-858, оп.1, спр.18, арк.4-22зв., 25-30зв., 33-41зв., 48-76зв., 82-91зв., 93-99зв., 103-107зв., 109-117, 120-138зв., 140-144, 148-165зв., 168-169, 172-176зв., 180-180зв., 182-190зв.
10. ДАХО, ф.Р-858, оп.1, спр.3, арк.4-4зв., 8-17зв., 20-33зв., 35-36зв., 46-50зв., 54-55, 57-60зв., 64-74зв., 76-84, 87-104зв., 106-106зв., 110-130зв., 141-148, 150-151зв., 160-168зв., 171-182зв., 186-211, 215-220зв., 224-243зв.
11. ДАХО, ф.Р-858, оп.1, спр.8, арк.4-9зв., 12-26зв., 30-44, 46-46зв., 51-52зв., 54-85зв., 98-106, 108-116, 118-119, 121-127зв., 129-130зв., 132-133, 135-141, 150-160зв., 162-164зв., 173-195зв., 199-235зв., 240-252зв., 254-280зв., 286-299зв., 301-322зв.
12. ДАХО, ф.Р-858, оп.2, спр.6, арк.60-70.
13. Шумський О. На третьому фронті / О. Шумський // Радянська освіта. – 1925. – № 1. – С. 4.
14. Солодуб П. Революція й народній учитель / П. Солодуб // Радянська освіта. – 1925. – № 1. – С. 11.
15. ДАХО, ф.Р-858, оп.2, спр.1, арк.252.
16. ДАХО, ф.Р-858, оп.2, спр.6, арк.221-222.
17. ДАХО, ф.Р-858, оп.2, спр.7, арк.194.
18. ДАХО, ф.Р-858, оп.2, спр.1, арк.234-234зв.
19. ДАХО, ф.Р-858, оп.2, спр.13, арк.19.
20. ДАХО, ф.Р-858, оп.2, спр.2, арк.95.
21. Гаврилів М. Жовтнева революція і вчительство / М. Гаврилів. – Х.: Червоний шлях, 1924. – С. 11.
22. ДАХО, ф.Р-858, оп.1, спр.8, арк.194-194зв.
23. ДАХО, ф.Р-858, оп.2, спр.6, арк.241.

Маньківська Тетяна *Політичне обличчя вчительства Харківщини у 1920-х рр.*

У статті аналізуються ставлення радянської влади до вчительства та його політичних поглядів у 1920-х рр. на прикладі м. Харкова та Харківщини.

Ключові слова: *учителі, радянська влада, політичні партії, соціальне походження, репресії, Харків*

Маньківская Татьяна *Политическое лицо учительства Харьковщины в 1920-х гг.*

В статье анализируется отношение советской власти к учительству и его политическим взглядам в 1920-х гг. на примере г. Харькова и Харьковщины.

Ключевые слова: учителя, советская власть, политические партии, социальное происхождение, репрессии, Харьков

Mankivska Tetiana *Political face of teachers in Kharkiv region during the 1920s*

The attitude of Soviet power to teachers and their political views in the 1920s on an example of Kharkiv and Kharkiv region is analyzed in the article.

Special attention is paid to teachers' membership of the given region in the Bolshevik Party and other political parties in the previous period. The number of members of the Bolshevik Party among teachers in 1920 and the second half of the 1920s is compared. The author came to the conclusion that the teachers of Kharkov and Kharkiv region were non-political, there were some communists-members of the party or members of the Young Communist League («Komsomol») among them. At the same time the majority of Soviet party leaders and educational heads from People's Commissariat of Education showed prejudiced attitude toward teachers, accused them of political apathy, hostility to Soviet power. The social composition of Kharkiv teachers in the second half of the 1920s is revealed. The repressive policy of the Bolsheviks towards the teachers associated with their social origin and attitude to the Soviet regime is emphasized. It was established that the government used to clean the ranks of teaching from politically unreliable elements administrative oppressions (dismissal from a job, transfer to another job) as well as repressions and political persecution.

Keywords: teachers, Soviet power, political parties, social origin, the repression, Kharkiv

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 17.11.2016 р.